

**POLITENESS AND SPEECH ACT STRATEGIES IN INTERCULTURAL
COMMUNICATION: BASED ON ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGE MATERIALS**

Amanullayeva Kamola Muminovna

*PhD, Acting Professor of the
Samarkand Branch of ISFT Institute.
miskamolka@yahoo.com*

Ergasheva Muxlisa Baxodir kizi

*Master's student in Foreign Language and Literature
at the Samarkand Branch of ISFT Institute.
muxlisabaxodirovna1998@gmail.com*

**MADANIYATLAR MULOQOTIDA XUSHMUOMALALIK VA NUTQIY
AKTLAR STRATEGIYALARI: INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILI
MATERIALLARI ASOSIDA**

Amanullayeva Kamola Muminovna

ISFT instituti Samarqand filiali

PhD., professor v.b.

miskamolka@yahoo.com

Ergasheva Muxlisa Baxodir qizi

ISFT instituti Samarqand filiali

Xorijiy til va adabiyoti magistranti

muxlisabaxodirovna1998@gmail.com

**СТРАТЕГИИ ВЕЖЛИВОСТИ И РЕЧЕВЫХ АКТОВ В
МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ: НА МАТЕРИАЛЕ
АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ**

Амануллаева Камола Муминовна

PhD, и.о. профессора. института ISFT

Самаркандский филиал

miskamolka@yahoo.com

Эргашева Мухлиса Баходир кизи

Магистрант направления «Иностранный язык и литература»

Самаркандского филиала института ISFT

muxlisabaxodirovna1998@gmail.com

Abstract: This article comparatively examines politeness strategies and the pragmatic characteristics of speech acts in intercultural communication using English and Uzbek language materials. Drawing on Brown and Levinson's face theory, Searle's classification of speech acts, and Leech's politeness principles, the article analyzes strategies for expressing requests, apologies, offers, and refusals in both languages. The study demonstrates how socio-cultural norms in Uzbek communication, such as shame (uyat), honour (nomus), respect (hurmat), and deference to elders, shape the choice of politeness strategies. Issues of bilingual communication and pragmatic transfer are also addressed.

Keywords: politeness, speech act, pragmatics, intercultural communication, face strategy, request, apology, pragmatic transfer, Uzbek language, English language.

Annotatsiya: Mazkur maqolada madaniyatlararo muloqotda xushmuomalalik strategiyalari va nutqiy aktlarning pragmatik xususiyatlari ingliz tili va o'zbek tili materiallari asosida qiyosiy o'rganiladi. Brown va Levinsonning yuz (face) nazariyasi, Serlning nutqiy aktlar tasnifi va Lichning xushmuomalalik tamoyillari asosida ikkala tilning iltimos, uzr so'rash, takliflar berish va rad etish kabi nutqiy aktlarni ifodalash strategiyalari tahlil qilinadi. Maqolada o'zbek muloqot madaniyatidagi uyat, nomus, hurmat va kattani ulug'lash kabi ijtimoiy-madaniy me'yorlar xushmuomalalik strategiyalariga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rsatiladi. Bundan tashqari, ikki tilli muloqot va pragmatik ko'chish (pragmatic transfer) muammolari ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik, nutqiy akt, pragmatika, madaniyatlararo muloqot, yuz strategiyasi, iltimos, uzr so'rash, pragmatik ko'chish, o'zbek tili, ingliz tili.

Аннотация: В данной статье сравнительно исследуются стратегии вежливости и прагматические особенности речевых актов в межкультурной коммуникации на материале английского и узбекского языков. Анализируются теории вежливости Брауна и Левинсона, классификация речевых актов Серла, а также социально-культурные нормы узбекской коммуникации, влияющие на выбор стратегий вежливости.

Ключевые слова: вежливость, речевой акт, прагматика, межкультурная коммуникация, стратегия лица, прагматический перенос.

Muloqot - insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqaning asosiy shakli bo'lib, u faqat axborot almashish bilan chegaralanmaydi. Har bir so'z, gap va ibora ortida ma'lum ijtimoiy maqsad, madaniy tartib va nutqiy xulq-atvor me'yorlari yotadi. Globallashuv va ko'p madaniyatli muloqot sharoitida esa turli til va madaniyat vakillari bir-birini noto'g'ri tushinishi xavfi ko'payadi. Shu sababdan tilshunoslikda pragmatika va madaniyatlararo muloqot (intercultural communication) tadqiqotlari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [7; 12].

Xushmuomalalik - har qanday madaniyatda mavjud bo'lsada, ammo uning namoyon bo'lish shakllari va strategiyalari tildan tilga, madaniyatdan madaniyatga sezilarli farq qiladi. Ingliz tilidagi “*please*”, “*could you possibly*”, “*would you mind*” kabi konstruksiyalar o'zbek tilida “*iltimos*”, “*marhamat*”, “*agarda xizmat bo'lmasa*”, “*zahmatingiz bo'lmasa*” tarzida turlicha strategiyalar bilan ifodalanadi [9; 11]. Ushbu farqlar pragmatik ko'chish (pragmatic transfer) hodisasini keltirib chiqarishi mumkin - ya'ni bir tildagi xushmuomalalik me'yorini boshqa tilga o'tkazib qo'llashdan yuzaga keluvchi tushunmovchiliklar [13].

Ushbu maqola P.Brown va S.C. Levinsonning yuz (face) nazariyasi, Serlning nutqiy aktlar tasnifi va Lichning xushmuomalalik tamoyillari nazariy asosida ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlar strategiyalarini qiyosiy o'rganadi, ikkala madaniyatdagi o'xshashlik va tafovutlarni ilmiy tahlil qiladi.

Xushmuomalalik va nutqiy aktlar: nazariy asoslar. Nutqiy akt nazariyasining asosi J.L. Austin (1962) tomonidan yaratilgan bo'lib, u tildan foydalanish - faqat biror narsani aytish emas, balki biror ish qilish ekanligini isbotladi [1]. Uning shogirdi J.R. Searle (1969) nutqiy aktlarni beshta turga ajratdi: bayon qiluvchi (assertives), yo'llovchi (directives), va'da beruvchi (commissives), ifodalovchi (expressives) va e'lon qiluvchi (declarations) [3]. Iltimos, buyruq, taklif, uzr so'rash, tabrik kabi kundalik nutqiy hodisalar shu tasnif doirasida o'rganiladi.

Xushmuomalalik nazariyasini lingvistik jihatdan chuqurlashtirgan Brown va Levinson (1987) muloqotda har bir ishtirokchining ikki xil «yuz» (face) tushunchasi borligini asosladilar: ijobiy yuz (positive face) - boshqalar tomonidan tan olinish, qabul qilinish istagi; va salbiy yuz (negative face) - mustaqil bo'lib, hech kim tomonidan majburlanmaslik istagi [2]. Nutqiy aktlar ko'pincha ushbu “yuz”larga tahdid qiladi (face-threatening acts); xushmuomalalik strategiyalari esa bu tahdidni yumshatish vositasidir.

G. N. Leech (1983) esa xushmuomalalik tamoyillarini alohida pragmatik nazariya sifatida ishlab chiqdi: nazokat tamoyili (tact maxim), saxiylik tamoyili (generosity maxim), ma'qullash tamoyili (approbation maxim), kamtarlik tamoyili (modesty maxim), kelishuvchanlik tamoyili (agreement maxim) va hamdardlik tamoyili (sympathy maxim) [5]. Bu tamoyillar ingliz tili madaniyatida kuchli ifodalangan bo'lib, o'zbek muloqot madaniyatida ham o'z muqobillari mavjud, ammo ularning darajasi va namoyon bo'lish shakllari farq qiladi.

O'zbek muloqot madaniyatida xushmuomalalik: ijtimoiy-madaniy asoslar. O'zbek muloqot madaniyatini tushunmasdan turib, o'zbek tilida xushmuomalalik strategiyalarini to'liq idrok etib bo'lmaydi. O'zbek jamiyatida bir qator ijtimoiy-madaniy me'yorlar nutqiy xulq-atvorni tartibga soladi [9; 10].

Hurmat va kattani ulug'lash. O'zbek madaniyatida katta-kichik munosabati tilga bevosita ta'sir qiladi. Kattaga murojaat qilishda “*siz*” olmoshi, “*aka*”, “*opa*”,

“*amaki*”, “*xola*” kabi ulug‘lash so‘zlari ishlatiladi. Bu holat inglizzabon madaniyatidan tubdan farq qiladi - ingliz tilida “*you*” olmoshi yoshi kattaga ham, kichikka ham bir xil qo‘llaniladi. Sobirov (2015) ta‘kidlashicha, o‘zbek nutq madaniyatida yoshga ko‘ra nutqiy rollar juda aniq taqsimlangan va bu taqsimotni buzish qo‘pollik sifatida baholanadi [9].

Uyat va nomus me‘yori. O‘zbek muloqotida “*uyat*” (sharmandalik hissi) va “*nomus*” (or-nomus) tushunchalari xushmuomalalik strategiyalarini jiddiy yo‘naltirib turadi. Odatda o‘zbeklar iltimos yoki taklif bildirganida boshqani noqulay ahvolda qoldirmaslik uchun uzoq kirish so‘zlari va yumshatuvchi iboralar ishlatadi: “*zahmatingiz bo‘lmasa*”, “*axafa bo‘lmaysiz-u, lekin*” [11; 16]. Bu Brown va Levinsonning salbiy xushmuomalalik (negative politeness) strategiyasiga to‘g‘ri keladi.

Jamoa va kollektiv madaniyati. Hofsted (2001) tadqiqotlarida o‘zbek madaniyati yuqori darajada kollektivistik madaniyat sifatida tavsiflanadi [14]. Bu holat nutqda ham aks etadi: o‘zbeklar ko‘pincha shaxsiy xohishdan ko‘ra guruh manfaatini, oila va jamoa fikrini oldinroq qo‘yadi. Ingliz tilidagi muloqotda esa individuallik va shaxsiy xohishni ifodalash ancha erkin qabul qilinadi.

Iltimos nutqiy aktining ikki tilda ifodalanish strategiyalari

Blum-Kulka, House va Kasper (1989) o‘tkazgan CCSARP (Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns) tadqiqoti iltimos nutqiy aktini 16 tilda o‘rganib, tillararo sezilarli tafovutlarni aniqladi [8]. Iltimos strategiyalari uchta katta guruhga bo‘linadi: to‘g‘ridan-to‘g‘ri (direct), qisqa ko‘rsatmali (conventionally indirect) va to‘liq bilvosita (non-conventionally indirect).

Ingliz tilida iltimos strategiyalari. Ingliz tilida iltimos bildirish uchun odatda quyidagi konstruksiyalar qo‘llaniladi: “*Could you please...?*”, “*Would you mind...?*”, “*I was wondering if you could...?*”, “*Would it be possible...?*”. Bu konstruksiyalar P.Brown va S.Levinson nazariyasidagi salbiy xushmuomalalik strategiyasiga kiradi - ular tinglovchining mustaqilligini hurmat qilish va uni majburlamaslik niyatini bildiradi [2; 7]. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ingliz tilida iltimos qanchalik bilvosita ifodalansa, shunchalik xushmuomalalik darajasi yuqori deb baholanadi [8].

O‘zbek tilida iltimos strategiyalari. O‘zbek tilida ham bilvosita iltimos shakllari keng qo‘llaniladi, biroq ularning tabiatida madaniy farq yaqqol ko‘rinadi. “*Iltimos, shu ishni qilsangiz*”, “*Agar xizmat bo‘lmasa...*”, “*Zahmatingiz bo‘lmasa...*”, “*Marhamat...*” kabi iboralar o‘zbek muloqotining o‘ziga xosligini aks ettiradi [11]. Bundan tashqari, o‘zbek tilida iltimos ko‘pincha kirish so‘zlari (u yoqqa kelib qolsangiz...), kontekst va holat orqali bilvosita, hatto so‘zsiz ham ifodalanishi mumkin. Xoliqova (2021) tadqiqotida o‘zbek talabalarining ingliz tilida iltimos bildirish jarayonida ona tiliga xos to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki kontekstga bog‘liq strategiyalarni ingliz tiliga ko‘chirishi natijasida pragmatik ko‘chish holatlari kuzatilgani qayd etilgan [11].

Misollar orqali qiyosiy tahlil. “Derazani yopib qo‘ying” degan oddiy iltimos ingliz tilida “*Would you mind closing the window?*” yoki “*Could you possibly close the window?*” tarzida ifodalanadi. O‘zbek tilida esa “*Zahmatingiz bo‘lmasa, derazani yopsangiz*” yoki hatto shunchaki sovuq yoki shovqin haqida gapirish orqali (“*bugun ancha sovuq ekan-a?*”) bilvosita ma‘no anglatish mumkin [9; 11]. Ikkala tilda ham bilvosita iltimos ustuvorlik qiladi, ammo o‘zbekcha muloqotda holat-kontekst asosidagi ishora (hint) strategiyasi inglizchaga nisbatan kuchliroq namoyon bo‘ladi.

Uzr so‘rash nutqiy aktining madaniyatlararo tahlili

Uzr so‘rash - ifodalovchi (expressive) nutqiy aktlar guruhiga kiradi va muloqotda yuzni saqlash (face-saving) funksiyasini bajaradi. Trosborg (1995) uzr so‘rash strategiyalarini to‘rt katta guruhga ajratadi: mas‘uliyatni e‘tirof etish, afsuslanish bildirish, kechirim so‘rash va qaytarilmaslikka va‘da berish [13]. Ushbu to‘rt strategiyaning ikki tilda namoyon bo‘lish darajasi va shakli sezilarli farq qiladi.

Ingliz tilida uzr so‘rash. Ingliz tilida uzr so‘rash uchun “*I’m sorry*”, “*I apologize*”, “*I do beg your pardon*”, “*I’m afraid I...*” kabi iboralar qo‘llaniladi. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ingliz madaniyatida uzr so‘rash nisbatan aniq va to‘g‘ridan-to‘g‘ri bo‘lib, mas‘uliyatni shaxsan o‘z zimmasiga olish odati kuchli [8; 13]. Ayniqsa, rasmiy muloqotda “*I sincerely apologize for...*” kabi to‘liq iboralar kutiladi.

O‘zbek tilida uzr so‘rash. O‘zbek tilida “*Kechiring*”, “*Ayb qilmang*”, “*Uzr*”, “*Judayam xafa bo‘lmang*” kabi iboralar keng qo‘llaniladi. O‘zbek muloqotida uzr so‘rash ko‘pincha afsuslanish bildirish va vaziyatni izohlash bilan birga keladi: “*Kechiring, shoshib qoldim, bilmagan bo‘lsam*”. Mir (2018) tadqiqotida o‘zbek madaniyatida uzr so‘rash jarayonida afsuslanishni kontekst va tushuntirish bilan boyitish tendensiyasi kuchli ekanligi ko‘rsatilgan [16].

Muhim farq shundaki, ingliz tilida uzr so‘rash individual mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olish tamoyiliga asoslansa, o‘zbek tilida vaziyatni sharhlash, taqdirga yoki holatga ishora qilish (tashqi sabablar) orqali uzr bildirishga moyillik kuzatiladi. Bu Hofstedening kollektivizm - individualizm bo‘linishi bilan bog‘liq bo‘lib, yuqori kontekstli madaniyatlar (High-Context Cultures) uchun xos xususiyatdir [14].

Rad etish va taklifga javob: muloqotdagi murakkab nutqiy aktlar. Rad etish (refusal) nutqiy akti muloqotda eng “nozik” aktlardan biri hisoblanadi, chunki u tinglovchining ijobiy yuzini (positive face) tahdid qiladi - uning xohishini rad etish demak, uni hurmat qilmaslik xavfini tug‘diradi [2; 5]. Shu sababdan turli madaniyatlarda rad etish strategiyalari juda xilma-xil va murakkab shaklda namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilida rad etish strategiyalari. Ingliz tilida rad etish ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki muqobil taklif, oldindan kirish so‘zlar va sababni izohlab berish orqali amalga oshiriladi: “*I’m afraid I won’t be able to...*”, “*I’d love to, but...*”, “*I’m sorry, I have a prior commitment*”. Bu strategiyalar tinglovchining yuzini saqlashga

qaratilgan [2; 7].

O'zbek tilida rad etish xususiyatlari. O'zbek muloqotida, ayniqsa katta-kichik munosabatida, to'g'ridan-to'g'ri rad etish juda noo'rin sanaladi. O'zbeklar ko'pincha rad etish o'rniga muammo yoki to'siqni asos qilib ko'rsatish, vaqtni kechiktirib javob berish, biror bahona keltirish yoki bilvosita rad qilish strategiyasini afzal ko'radilar [10; 16]. Masalan, "o'ylab ko'ramiz" yoki "vaqt bo'lsa" degan iboralar ko'pincha nozik rad etish ma'nosini anglatadi, ammo ingliz tilida bu to'siq emas, kelishuv sifatida qabul qilinishi mumkin.

Aynan shu nuqtada pragmatik ko'chish (pragmatic transfer) muammosi eng yaqqol namoyon bo'ladi: o'zbek madaniyatida "o'ylab ko'ramiz" rad etish ma'nosini anglatsa, ingliz tilida bu iborani "we'll think about it" tarzida to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilgan inglizabon suhbatdosh buni ijobiy javob sifatida qabul qilishi mumkin. Bu tushunmovchilik ikki madaniyat o'rtasidagi muloqotda jiddiy muammo tug'dirishi mumkin [12; 13].

Pragmatik ko'chish va madaniyatlararo muloqot muammolari

Pragmatik ko'chish (pragmatic transfer) - ikkinchi tilda muloqot qilayotgan shaxsning birinchi tilidan pragmatik me'yorlarni ikkinchi tilga ko'chirib qo'yish natijasida yuzaga keladigan hodisadir [12; 13]. G.Kasper va K.R.Rose (2002) ta'kidlaydiki, pragmatik ko'chish o'quvchilar uchun grammatik xatolardan ham kattaroq muammo bo'lishi mumkin, chunki u muloqotda noto'g'ri taassurot qoldiradi [12].

O'zbek talabalarining ingliz tilida muloqot qilishidagi tipik pragmatik ko'chish holatlari: iltimos bildirganda "give me" yoki "bring me" kabi to'g'ridan-to'g'ri buyruq shakliga o'tish (o'zbek tilida bu xushmuomalalik me'yor doirasida bo'lishi mumkin, ammo inglizlarga qo'pollik bo'lib tuyuladi); uzr so'rashda haddan tashqari keng izohlar berish; rad etishda aniq "yo'q" deyish o'rniga noaniq iboralar qo'llanishi [11; 13].

A.Wierzbicka (1991) ta'kidlaydiki, har bir til o'ziga xos pragmatik madaniyatni aks ettiradi va bu madaniyatni tushunmasdan turib, tilda muloqot qilish mumkin, ammo muloqot sifatli bo'lmaydi [6]. Shu sababdan tillarni o'qitishda faqat grammatika va leksika emas, balki pragmatik kompetensiya ham muhim ko'nikma sifatida rivojlantirilishi zarur [7; 12].

Xulosa.

Ingliz tili va o'zbek tili materiallariga asoslangan ushbu qiyosiy tahlil bir qator muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, ikki tilda ham xushmuomalalik strategiyalari va nutqiy aktlar mavjud bo'lib, ularning asosi Brown va Levinsonning yuz nazariyasi nuqtai nazaridan umumiy xususiyatlar kasb etadi. Ikkinchidan, iltimos, uzr so'rash va rad etish kabi konkret nutqiy aktlarda ikki madaniyat o'rtasida sezilarli farqlar mavjud: o'zbek muloqotida kollektivizm, katta-

kichik iyerarxiyasi, uyat va nomus me'yorlari xushmuomalalik strategiyalarini kuchli yo'naltiradi.

Uchinchidan, pragmatik ko'chish hodisasi o'zbek talabalarining ingliz tilida muloqotida kuzatilib, bu grammatik xatolar kabi emas, balki madaniy tushunmovchilik sifatida namoyon bo'ladi. To'rtinchidan, ingliz tili va o'zbek tilini o'qitishda pragmatik kompetensiyaga - ya'ni muloqot madaniyatini, nutqiy aktlar strategiyalarini va ijtimoiy-madaniy me'yorlarni bilishga - alohida e'tibor qaratilishi zarur. Xulosa qilib aytganda, madaniyatlararo muloqot samaradorligi nafaqat til bilimi, balki madaniy bilim bilan ham bog'liq. Muloqotdosh madaniyatidagi xushmuomalalik me'yorlarini tushunish va ularga muvofiq nutqiy aktlardan foydalana olish pragmatik kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. 1962.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press. 1987.
3. Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. 1969.
4. Goffman, E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books. 1967.
5. Leech, G. N. *Principles of Pragmatics*. Longman. 1983.
6. Wierzbicka, A. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter. 1991.
7. Yule, G. *Pragmatics*. Oxford University Press. 1996.
8. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Ablex Publishing. 1989.
9. Sobirov, A. *O'zbek tilida muloqot madaniyati va nutqiy xulq-atvor*. Toshkent: Fan. 2015.
10. Rafiev, A. *Pragmalingvistika asoslari*. Toshkent: O'zbekiston. 2019.
11. Xoliqova, N. O'zbek va ingliz tillarida iltimos nutqiy aktlarining qiyosiy tahlili. *O'zbek tili va adabiyoti*, 2, 38–47. 2021.
12. Kasper, G., & Rose, K. R. *Pragmatic Development in a Second Language*. Blackwell. 2002.
13. Trosborg, A. *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies*. Mouton de Gruyter. 1995.
14. Hofstede, G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage. 2001.
15. Amanullaeva K. M. National concepts and their literary representation in Haruki murakami's novel "IQ84" *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* #9 (25), 2017.

16. К.М. Амануллаева. Художественный концепт и специфические характеристики его воссоздания, Хорижий филология №4, Самарқанд. СамДЧТИ. 2020 Б.53-56.
17. Amanullayeva K. M. Universal concept as structural farmotion of the component of Haruki Murakami’s novel “Kafka on the Shore” Jour of Adv research in Dynamical & Contol Systems, Vol. 12, Issue- 2020 Scopus, Б.1117-1121.
18. Amanullayeva K.М. The literary concept as of the creative process in the literary comprehension, ЎзМУ Хабарлари. Тошкент-2021. Б.179-181.
19. К. М. Амануллаева. О художественном концепте и в целом, Рооссия и Узбекистан Международные образовательные научные и социально – культурные технологии: векторы развития Челябинск-Ташкент-Бухара-Самарканд 2020. Б.271-272.
20. Matsumoto, Y. Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese. Journal of Pragmatics, 12(4), 403–426. 1988.
21. Mir, M. Politeness phenomena in Uzbek: A pragmatic study. International Journal of Applied Linguistics, 28(3), 112–129. 2018.
22. Amanullayeva K.М. Современные подходы к теории и практике художественного перевода // Современные подходы к теории и практике художественного перевода. — 2026. — № 1. — С. 24–27.